

BARTÓK ISTVÁN

Janus Pannonius és a magyarországi grammatikai irodalom

Minél messzebbre megyünk vissza az időben a magyar irodalom kritikátörténeti szempontú feldolgozása során, annál inkább tekintettel kell lenni a mai értelemben vett irodalomhoz kapcsolódó egyéb szakterületekre. Ezek közé tartoznak a grammatikai nézetek, a nyelvszemlélet kérdései. A középkor irodalmi gondolkodását tárgyaló monográfiájában Tarnai Andor áttekintette Priscianus, Alexander de Villa Dei, Donatus és mások hazai ismeretének nyomait a XII. század elejétől a XVI. század elejéig.¹

A kritikátörténet az európai szerzők recepciója mellett nem hagyhatja figyelmen kívül az esetleges itthoni szerkesztésű nyelvtani kézikönyvek lehetőségét sem. A korszak ide kapcsolódó legnyugtalanítóbb problémája Janus Pannonius állítólagos magyar–latin grammatikája. Írhatott-e Janus ilyet vagy nem – a kérdés a magyar nyelvtudomány történetében, a Janus- és a Sylvester-kutatásban immár több mint egy évszázada újra meg újra felvetődik. Még ha jelenlegi ismereteink alapján a vitát eldönteni nem is lehet, több okból mégis szükségesnek tartom az újabb vizsgálódásokat.

Az utóbbi évtizedekben európai vonatkozásban sokat foglalkoztak a párhuzamos latin–vulgáris grammatikákkal. Egyre világosabban rajzolódik ki, milyen fontos volt szerepük mind az oktatásban, mind a nemzeti nyelvek tudományos rendszerezésének kialakulásában.² Egy esetleges magyar kiegészítésekkel ellátott latin nyelvtani összefoglaló a XV. század közepéről európai összehasonlításban is igen jelentős. Ezért nem szabad a kérdést egy kézlegyintéssel elintézni, még kevésbé megalapozatlanul, részizgazságokra hivatkozva kétségbe vonni a Janus-grammatika egykori létezését.

Tudománytörténeti szempontból is érdekes a vita minél teljesebb áttekintése. Érdemes feleleveníteni a kibontakozás feledésbe merült mozzanatait, továbbá kiegészíteni a sokszor idézett állásfoglalásokat az újabb fejleményekkel. Úgy tűnik, az ismert források értelmezése némely esetben meglehetősen önkényes, és a szövegek alapos átgondolása az eddigiekkel szemben másfajta következtetéseket is lehetővé tesz. Az eddig elhanyagolt részletek figyelembevétele is új megvilágításba helyezi a problémát.

¹ TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”: Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon, Bp., 1984, 16–17, 48–52.

² Erika ISING, *Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa*, Berlin, 1970; *Latein und Volkssprache im Deutschen Mittelalter: 1100–1500*, szerk. Nikolaus HENKEL, Nigel F. PALMER, Tübingen, 1992; Claudia MOULIN-FANKHÄNEL, *Bibliographie der deutschen Grammatiken und Orthographienlehren, I: Von den Anfängen der Überlieferung zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Heidelberg, 1994; Helmut PUFF, „Von dem schlüssel aller Künsten/ nemblich der Grammatica”: *Deutsch im lateinischen Grammatikunterricht 1480–1560*, Tübingen–Basel, 1995.

Az állítólagos Janus-grammatikáról szóló vitának 1957-ig tartó szakaszát a legalapossabban Balázs János tekinti át egy 1958-as tanulmányában.³ Ugyanabban az évben megjelent Sylvester-monográfiájában is összefoglalja az ismertetett nézeteket, legrészletesebben a jegyzetekben.⁴ Közel harminc évvel később, a magyar nyelvbölcseletről szóló munkájában már csak vázlatosan utal a legfontosabb mozzanatokra.⁵

Saját álláspontja józan mértékletességet tükröz. Mindhárom hivatkozott helyen kifejtett véleményének lényege: nem lehetetlen, hogy Janus Pannonius szerkesztett latin–magyar grammatikát, de amíg a jelenleginél többet nem tudunk, Sylvester Jánost kell tartanunk nyelvtanirodalmunk úttörőjének. Az idő előrehaladtával Janus grammatikusi mivoltát illetően mintha erősödne a kételyei.⁶

Balázs János történeti áttekintése a vita kibontakozásával kapcsolatban szorul kiegészítésre. Mint közismert, Baranyai Decsi Jánosig vezethető vissza az az állítás, mely szerint Janus Pannonius írt egy magyar–latin grammatikát. A hír Bod Péter *Magyar Athenasa* nyomán vált literátus körökben ismertté; tudott róla Batsányi János⁷ és Kazinczy Ferenc⁸ is, hogy csak a legismertebbeket említem. A hír valóságában nem kételkedett XIX. századi irodalomtörténet-írásunk legnagyobb tekintélye, Toldy Ferenc sem. A régi magyar nyelvtanokat összegyűjtő kiadványában tényként fogadja el Janus grammatikaszerzőségét.⁹

Balázs János tudomása szerint ezt először Jancsó Benedek tagadta. Ez annál is meglepőbb, mert a Balázs által is idézett tanulmányában Jancsó leírja, hogy az ötlet nem tőle

³ BALÁZS János, *Ki írta az első magyar nyelvtant?*, FK, 4(1958), 116–120.

⁴ BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., 1958, 66–67, 400–403.

⁵ BALÁZS János, *Hermész nyomában: A magyar nyelvbölcselet alapkérdései*, Bp., 1987, 322–323.

⁶ „...mindaddig, amíg Janus Pannonius ... művéről nem tudunk meg valami kézzelfoghatóbbat, továbbra is Sylvester Jánost kell tekintünk a magyar grammatikai irodalom úttörőjének.” BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 67. „Korábban magam se tartottam lehetetlennek, hogy nagy humanista költőnk, az olaszok példáját követve, esetleg valóban szerkesztett olyan latin nyelvtant, amelyben a latin példákat magyar nyelvű tolmácsolatokkal látta el.” Áttekintve a hivatkozásokat: „E tudósításokat azonban csak nagy kétkedéssel fogadhatjuk. Valószínű, hogy Sylvester nevét tévesztették össze a fentebb említettek Janus Pannoniuséval. Így hát lehelyesebb, ha továbbra is Sylvestert tekintjük a magyar nyelvtanirodalom úttörőjének.” BALÁZS, *Hermész...*, i. m., 323.

⁷ A *Magyar Museum* Bé-vezetésében (1788) említett Cesinge Jánoshoz Batsányi a jegyzetben a következőket fűzi: „Janus Pannonius. Úgy írják, hogy Cesinge János valójában egy Magyar Grammaticát készített légyen; de a’ melly a’ mostoha idők miatt el-veszett.” *Batsányi János összes művei*, sajtó alá rendezte KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, II: *Prózaí művek*, I. kötet, Bp., 1960, 99.

⁸ „Szerencsésb sorsú ifjúságunk Bononiába, Rómába s Párizsba ment-ki tanulni: de tompa bámulására szokván annak, a mi idegen, felejtették, hogy ott gyűjtött kincseiket ide haza a nemzeti nyelv médiama által illet s kellett volna közhaszonra eresztetni.” A jegyzetben: „Vitéz Cesinge János Pécsi Püspök (poetai nevével Janus Pannonius) úgy mondják, hogy csakugyan dolgozott egy magyar Grammatikát.” KAZINCZY Ferencz *Tübingiai pályaműve a magyar nyelvről* (1808), kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., 1916, 150.

⁹ „...a mi nyelvészeink sorát az 1472-ben meghalt Cesinge János nyitja meg, mint ki első vette nyelvtünk szabályait módszerbe; de munkája ki nem nyomtatván, a XV. század végén immár elveszett volt... Alig kétkedhetünk, hogy külföldi tudós barátaival folyt eszmecseréi ösztönözhatték Casingét egy magyar nyelvtan írására; s hogy benne megbecsülhetetlen kincset vesztettünk, főleg a nyelvtörténet tekintetében, mert ha tán néhány paradigmánál egyébből nem állt volna is az, biztos kulcsot nyújtana többnyire évszám nélküli, középkori nyelvméleink meghatározásához!” *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum, A régi magyar nyelvészek Erdősítől Tsétsiig*, kiad. TOLDY Ferencz, Pest, 1866, VI.

származik. „Magán körben” többen is kételkedtek;¹⁰ a kételyek egyre szélesebb körű nyilvánosságot kaptak. „Janus Pannonius grammatica szerzőségét legelőször Imre Sándor úr vonta kétségbe a magyar nyelvtudomány történetéről tartott egyetemi előadásában.”¹¹

A kolozsvári egyetem professzorának véleménye nyomtatásban is megjelent a Budapesti Szemle lapjain. Az olasz költészet itthoni hatását vizsgálva megállapítja, hogy az itáliai humanisták a latin bővületében nem törődtek saját anyanyelvükkel. Ezt a szemléletet Janus is magáévá tette. „S ez az egyik okom – folytatja Imre Sándor –, melynél fogva nem hihetem, hogy Janus Pannonius valaha magyar nyelvtant írt volna. A művet nem látta senki soha. Decsi említi először 1598-ban, mint már elvesztet. Utána Bod Péter s mindig csak az ő tekintélyökre hivatkozva, az utóbbiak (Jani Opuscula II. 237.). Senki semmi nyomát nem mutathatta ki, sőt okoskodás vagy következtetés által sem tette hihetővé egykori létezését senki. Erősen gyaníthatni, hogy itt Johannes (Joannes = Janus) Sylvester Pannonius, azaz Erdősi neve van amazéval összezavarva és fölcserélve.”¹²

Imre Sándor közleménye azért rendkívül fontos, mert világosan megfogalmazza azt a két érvet, amelyeket később gyakran hangoztatnak a kételkedők. Az egyiket nevezhetjük a lenézés elméletének: a latinul író humanisták semmire sem becsülték a vulgáris nyelveket, tehát nem is foglalkozhattak velük. A másikat hívhatjuk az összetévesztés elméletének. Ez egy később említendő esettel kapcsolatban már Toldy Ferencnél felbukkant: a Janus-grammatikáról szóló hírek Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*jára vonatkoznak.

Jancsó Benedek más cikkeiben is érinti a szóban forgó problémát. Hivatkozásaiból kiderül, hogy vannak, akik továbbra is hisznek Janus grammatikaszerzőségében. Mint elítélően megjegyzi: „nem hagyhatom említetlenül azt a kritikátlan dogmatismust, melylyel e kérdést illetően embereink viseltetnek. Erre vonatkozóan hivatkozom Dr. Ábel Jenőnek a »Literarische Berichte aus Ungarn« című folyóirat legutolsó füzetében megjelent cikkére, melyben minden kétség nélkül Janus Pannoniust említi az első magyar grammatika írójaként.”¹³

¹⁰ „Mikor a múlt évben a Corvina-kódexek visszakerültek, a hírlapok hírért hozták, hogy e könyvek között levő grammatica Janus Pannonius grammaticája volna; de bizony nem volt az, s így fájdalom nem csalódtak azok, kik magán körben Janus Pannonius grammatica szerzőségét kétségbe vonták; sőt ha jól emlékszem, Pulszky Ferenc úr sajnálkozott is ez ügyről tett előterjesztésében a fölött, hogy irodalmunk egy becses fölfedezéssel ez úttal nem gazdagodhatott.” JANCÓS Benedek, *Ki írta az első magyar nyelvtant?*, Figyelő, 5(1878), 44–49, az idézett rész 45.

¹¹ JANCÓS, *Ki írta...*, i. m., 46.

¹² IMRE Sándor, *Az olasz költészet hatása a magyarra: Első közlemény*, BpSz, 31(1878), 1–37, az idézett rész 5.

¹³ JANCÓS Benedek, *Az első magyar nyelvtan*, Figyelő, 6(1879), 139–145, az idézett rész 145. A hivatkozott tanulmány: Dr. Eugen ÁBEL, *Die classische Philologie in Ungarn*, Literarische Berichte aus Ungarn, (1878), 239–262, Janus Pannoniusról: „Papst Nicolaus V. hatte den ungarischen Jüngling dazu ausersehen, den sehnlichsten Wunsch seines lebens zu erfüllen, den Homer in’s Lateinesche übertragen; Cosimo de’ Medici, die Markgrafen von Ferrara und Mantua, Poggio und Argyropulos, waren dem jungen Dichter äusserst gewogen, den manche seiner Elegien, und besonders seine Epigramme und epischen Dichtungen den ersten lateinischen Dichtern seiner Zeit würdig zur Seite stellen, während seine leider verloren gegangene ungarische Grammatik (die erste Grammatik eines *sermo vernaculus* in ganz Europa!) beweist, dass er im Gegensatze mit einem herrschenden Vorurtheile der Humanisten seiner Zeit bestrebt war, die

Balázs János Sylvester-monográfiájának megjelenése után a legtöbben az ott olvasható áttekintés alapján foglalták össze hosszabban-rövidebben a vita történetét, mielőtt megfogalmazták saját álláspontjukat. Szathmári István a magyar nyelvтанirodalom kezdeteit vizsgálva Balázs mértéktartó véleményéhez csatlakozik: „Ilyenformán – mivel csak feltételeztük, hogy Janus Pannonius szintén írt magyar nyelvtant – teljes bizonyossággal továbbra is Sylvester Jánost kell az első magyar grammatika írójának tekintenünk.”¹⁴

Kardos Tibor szintén nem veti el a Janus-grammatika egykori létezését: „Janus magyar grammatikája nem olyan képzelgés – ha nincs is rá jelen pillanatban bizonyíték –, mint ahogy Janus kritikusan közül többen feltételezték.”¹⁵ Bán Imre viszont Huszti Józseffel ért egyet, aki 1931-ben így próbálta lezárni a vitát: „A kérdést véglegesen eldöntöttnek vehetjük: Janus sohasem írt magyar nyelvtant.”¹⁶ Huszti két mondatba sűríti a lenézés elméletét;¹⁷ ehhez Bán Imre a következőket fűzi: „A magam részéről teljesen elfogadom Huszti érveit: ez a nyelvtan sohasem létezett”.¹⁸

Érdekes színfolt a vita történetében Vékony Gábor tanulmánya, amelyben az utóbb idézett véleményekkel szemben éppen az ellenkező véleletet képviseli. Határozottan állítja, hogy Janus magyar grammatikája igenis létezett. Az sem lehet kétséges, hogy 1467-ben fejezte be, Brassóban. Mind a mai napig megvan egy lap a műhöz készült jegyzetekből, mégpedig Janus saját kézírásával. Ez nem egyéb, mint a nikolsburgi rovásábécé néven számon tartott nyelvemlékünk. A teljes munka elvesztén sem kell bánkódnunk, hiszen Sylvester *Grammatica Hungarolatina*jának jelentős része Janus nyelvtanának az átvétele.¹⁹

Láthatjuk, hogy a vita során a legtávolabbi szélsőségekre éppúgy van példa, mint a józan középútra. A grammatika egykori létezését Vékony Gábor állítja a leghatározottabban. Érveit nem találom meggyőzőnek, részletes cáfolatukat nem tartom feladatommak. A Janus–Sylvester átvételekkel kapcsolatban megemlítem, hogy a *Grammatica Hungarolatina* forrá-

Resultate seiner gelehrten Studien auf die Veredelung und den Ausbau seiner Muttersprache zu verwenden, und unter anderem die von Georg Trapezuntius ihm gewidmete lateinische Uebersetzung eines »de spiritu sancto« betitelten Werkes des heil. Basiliius uns vermuthen lässt, dass er, was die Förderung humanistischer Studien durch Unterstützung ausgezeichneter Gelehrten anbelangt, dem Beispiele seines Oheims mit glück nacheiferte.” 242.

¹⁴ SZATHMÁRI István, *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Bp., 1968, 68.

¹⁵ A forrás megjelölése nélkül idézi VÉKONY Gábor, *Őtörök felirat a homokmég-halomi honfoglalás kori temetőből*, Életünk, (1993), 8–9. sz., 783–796, az idézet 786.

¹⁶ HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 254.

¹⁷ „Ugyancsak aligha lehetett Janus műve az a tudományos irodalmunkban sokat vitatott elveszett vagy inkább soha meg nem írt magyar nyelvtan, amelyet egyesek Baranyai Decsi János följegyzése alapján próbáltak költőnek tulajdonítani. A kérdést véglegesen eldöntöttnek vehetjük: Janus sohasem írt magyar nyelvtant. Aránylag még hosszú idő kellett ahhoz, hogy egy másik magyar humanista – Szilveszter János – anyanyelvének titkai iránt behatóbb érdeklődést tanúsítson! Guarino iskolájában általában kevésre becsülték az olasz nyelvet is, pedig az a bálványozott latin nyelv leszármazottjaként szerepelhetett. Annál nehezebb elképzelnünk, hogy egy volt Guarino-tanítvány magyar nyelvtan írására adta volna a fejét.” HUSZTI, *Janus Pannonius*, i. m., 254–255, a hozzá tartozó jegyzet: 390–391.

¹⁸ BÁN Imre, *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány* = *Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1975, 491–507, az idézett rész 495.

¹⁹ VÉKONY Gábor, *Őtörök felirat*, i. m.

saihoz bőséges adalékokkal szolgál az a nyelvtani irodalom, amelyhez Sylvester tanulmányai során Krakkóban és Wittenbergben hozzájuthatott.²⁰

A kételkedők egyik fő érve a lenézés elmélete. Kétségtelenül nélkülözhetetlen annak a szellemi környezetnek az ismerete, amelyben Janus alkotott. Valóban hosszasan sorolhatjuk azokat a példákat, amelyek azt bizonyítják: a magasan képzett, latinul író humanisták nem becsülték sokra a vulgáris nyelveket. Ugyanakkor ennek ellenkezőjére is sok példát hozhatunk. Aligha vitathatjuk a humanista filológia nyelvészeti érdeklődését, amely sokszor a nemzeti nyelvekre is kiterjedt. A latin grammatikákat igen gyakran látták el vulgáris nyelvű kiegészítésekkel. A kompendiumok szerkesztői anyanyelvükön csatolták a megfelelő példákat, sokszor teljes paradimasorokat; az egyes szakkifejezéseket, definíciókat lefordították vagy nemzeti nyelven magyarázták. A párhuzamokra nagymértékben támaszkodtak az oktatásban; így volt ez Guarino mester iskolájában is.²¹

A Magyarországon élő olasz humanistákat is foglalkoztatta a számukra egzotikus magyar nyelv; erre a leggyakrabban idézett példák Galeotto Marzio megjegyzései. Ezért tartották többen is lehetségesnek, hogy környezetének ösztönzésére Janus kísérletet tehetett a magyar nyelvnek a latin grammatikához kapcsolódó rendszerezésére.

A lenézés elméletével tehát bízást szembeállíthatjuk az érdeklődés elméletét. A két tendencia ellentmond egymásnak, mégis párhuzamosan hatottak, és mindkettőnek megvoltak az eredményei. A legrégebbi ismert híradásból, Baranyai Decsi János megfogalmazásából is pontosan az derül ki, hogy az ellentmondás létezett, de nem feloldhatatlan: „Ama Janus Pannonius pécsi püspök, költőink legjelesebbje oly nagy tudománya és tekintélye ellenére sem restellt magyar nyelvtant írni.”²²

²⁰ BARTÓK István, *Sylvester János Krakkóban = Krakkó művelődéstörténete*, Bp., 2001, megjelenés előtt. Uő, *Grammatica Hungarolatina – Grammatica Latinogermanica: Sylvester János és Marcus Crodellius*, ItK, 102(1998), 642–654.

²¹ „Janus szempontjából nem érdektelen, hogy Guarino a Regulae-hoz csatolt gyakorlatokat olasz nyelven végeztette: ez annyit jelentett, hogy Janusnak a latin mellett hamarosan meg kellett tanulnia a vulgáris (olasz) nyelvet is.” HUSZTI, *Janus Pannonius*, i. m., 19, idézi BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 402, 57. jegyzet. Itt Huszti mintha ellentmondásba keveredne önmagával; l. a 17. jegyzetet. Janus lehetséges mintájáról Balázs így ír: „...se szeri, se száma az olasz könyvtárakban őrzött, XIV–XV. századi latin–olasz grammatikai értékezeknek. ... Efféle kétnyelvű grammatikákat 12 éves itáliai tanulmányai során Janus Pannonius bizonyára láthatott. Elképzelhető tehát, hogy ezek mintájára ő maga is szerkesztett egy magyar értelmezésekkel ellátott latin grammatikát, mely a maga nemében az első ilyenmű kísérlet.” BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 403, 57. jegyzet. „A korábbi kutatók némelyikének teljesen elutasító véleményével ellentétben éppen nem tartom lehetetlennek, hogy Janus az olasz humanisták példájára szerkesztett olyan latin nyelvtant, amelyben a latin példákat vulgáris (=magyar) nyelvű értelmezésekkel egészítette ki. Mesterének, Guarinónak híres latin nyelvtanait is ellátták akkoriban olasz nyelvű tolmácsolatokkal.” BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 66. Az európai párhuzamos grammatikákról l. a 2. jegyzetet.

²² *Ianus ille Pannonius episcopus Quinque Ecclesiensis, nostrorum Poëtarum celeberrimus cum tanta doctrina et auctoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit Vngaricam Grammaticam conscribere...*” Balázs János fordítását l. BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 400, 52. jegyzet. Baranyai Decsi János ajánlólevelét Telegdi János *Rudimentájához* (Marosvásárhely, 1598. márc. 5.) l. BARANYAI DECSI János, *Epistola ad Io. Telegdium* = Uő. *Magyar Historiája*, kiad. TOLDY Ferencz, *Monumenta Hungariae Historica*, Második Osztály, XVII, Bp., 1866, LXVIII–LXXI, LXX; Telegdi munkája: *Rudimenta priscae Hunnorum linguae, brevibus quaestionibus et responsonibus comprehensa*. Irodalomtörténészeink sokáig hittek benne, hogy

Úgy tűnik, egyedül Ábel Jenő értette meg Baranyai Decsi közlésének lényegét, amikor azt írta: Janus kora humanistáinak uralkodó előítéletével szembehelyezkedve törekedett arra, hogy tudós képzettségét anyanyelve kiművelésére fordítsa.²³

Azért nem érdemes a kelleténél hosszabban elmélkednünk a humanista nyelvszemlélet egymásnak ellentmondó sajátosságairól, mert ezen az alapon soha nem dönthetjük el, hogy Janus Pannonius írt-e latin–magyar grammatikát vagy sem. A párhuzamok érdekesek, érvként szolgálhatnak akár az állítás, akár a tagadás mellett, de önmagukban nem bizonyítékok. Úgy vélem, sokkal nagyobb valószínűséggel kockáztathatjuk meg feltételezéseinket, ha inkább a grammatika példányaira vonatkozó adatokat vizsgáljuk meg alaposabban. Ennek során lesz alkalom kitérni a kételkedők másik fő érvére, az összetévesztés elméletére.

Baranyai Decsi Jánosnak a példányokról szóló adata negatív: nincsenek példányok, mert „őseink gondatlansága” folytán elvesztek.²⁴ Baranyai Decsi ajánlólevelét Bod Péter beillesztette a *Magyar Athenas* előszavába, hogy „közönségesen olvashassák a’ kik az efféle tsemegék körül áll egertsélni gyönyörűségnek tartják.”²⁵

Szempontunkból még érdekesebb „egertsélni” Pápai Páriz Ferenc szótárának Bod Péter-féle, 1767-es kiadása körül. Ennek a végén olvasható ugyanis Tsétsi János *Observationes Orthographico-Grammaticae...* című, először 1708-ban megjelent munkája, amelyhez ez alkalommal Bod írt „előszavacskát”. Röviden áttekinti a magyar nyelvtani irodalom előzményeit. Említi Janus grammatikáját, és azt is hozzáteszi, hogy példánya nem maradt fenn. Ennek okát azonban nem a gondatlanságban, hanem a politikai körülményekben látja: „[Janus Pannonius] a tizenötödik század közepe táján dicsőséges első Mátyás királyunk alatt pécsi püspök volt, magyar nyelvtant írt, amelyet azonban a szerző keserű végzetének beteljesedése után kivontak a közforgalomból.”²⁶ Majd így folytatja: „Hacsak nem az volt az, amiről Miskolci István – akkortájt Magyarország tanult emberei között igen ismert férfiú – írt Molnár Albertnek 1610. június 4-én: »Küldök neked egy magyar–latin grammatikát, amit azért könyörögtem ki egy honfitársamtól, hogy segítségedre legyen a

jóllehet példánya nem ismeretes, a mű megjelent nyomtatásban, mégpedig Leidenben, 1598-ban. BARANYAI DECSI, *Epistola...*, i. m., XXIII. Az újabb kutatások szerint azonban erre nem került sor, csak kéziratok másolatai maradtak fenn. SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., 1915, 91–117.

²³ L. a 13. jegyzetet.

²⁴ ...quam si maiorum nostrorum negligentia non amissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur. BARANYAI DECSI, *Epistola...*, i. m., LXX. „Ha ezt őseink gondatlansága miatt el nem vesztettük volna, bizonyára volna mivel dicsekednünk a tudománynak ebben a nemében is.” Balázs János fordítása: BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 400.

²⁵ BOD Péter, *Hazádat és Magyar Nemzetedet igazán szerető Kegyes Olvasó!* = Uő, *Magyar Athenas...*, Szeben, 1766, 4°–6°.

²⁶ JANUS PANNONIUS, *qui circa medium saeculi decimi quinti sub rege glorioso Matthia Primo, Episcopus Quinqueecclesiarum vixit, Gramm. Hungar. conscripsit, quae tamen acerbo Autoris fato, utilitati publicae subtracta est*. BOD Péter, *Praefatiuncula editoris moderni* = Johannes TSÉTSI, *Observationes orthographico-grammaticae de recta Hungarice scribendi et loquendi ratione*, Szeben, 1767², 2 (PÁPAI PÁRIZ Ferenc *Dictionarium*ának ugyanott, ugyanakkor megjelent kiadásával egybekötve); Balázs János fordítása: BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 401, 57. jegyzet.

nyelvtanod elkészítéséhez. Legyen gondod rá, hogy ne kallódjon el, hanem küldd vissza, hogy visszaadhassam korábbi tulajdonosának.»²⁷

A Baranyai Decsi utáni hivatkozásokat a Janus-grammatikára úgy szokás emlegetni, mint az ő közlésének átvételét. Valójában azonban Bod Péter több új információval szolgál. A Mátyás elleni összeesküvésre való célzás az egyik. Ezzel függ össze, hogy a munka nemcsak egyszerűen elkallódott, hanem „kivonták a közforgalomból” (*utilitati publicae subtrahata est*). A szóhasználatból akár arra is lehetne következtetni, hogy a grammatika nyomtatásban is megjelent, vagy legalábbis sok kéziratos másolata forgott közkézen. A legkorábbi Janus-kiadások előszavaiból kitűnik: már a XVI. század során közhellyé vált annak emlegetése, hogy a költő ellenségeinek irigysége és gyűlölködése miatt sok munkája nyomtalanul eltűnt.²⁸

Bod Péter megjegyzése „a szerző keserű végzetének beteljesedéséről” (*acerbo Autoris fato*) a korábbiaknál határozottabban utal a valóságos politikai eseményekre. Honnan vette értesüléseit Bod Péter, nem tudni. Az viszont közsímet, hogy a *Magyar Athenashoz* és más műveihez hatalmas mennyiségű forrásanyagot tanulmányozott át. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy a Janus grammatikájára vonatkozó újabb adatokat nem kitalálta, hanem olvasta valahol.

Az idézett levélrészlet azért rendkívül fontos, mert ennek alapján merül fel először annak a lehetősége, hogy az elveszettnek hitt műből esetleg mégis létezik példány. Akármilyen volt a szóban forgó *Grammatica Hungaro–Latina*, az bizonyos, hogy tulajdonosa tisztaban lehetett az értékével, hiszen Miskolcinnak úgy kellett „kikönyörögnie” (*exorare*).

Ezzel a levélrészlettel kapcsolatban veti fel Toldy Ferenc az összetévesztés elméletét. Sylvester grammatikájáról írva ugyanis megállapítja: „Ez kétségtelenül azon »Grammatica Hungaro–Latina«, melyet Miskolczi István 1610. június 4-kén küldött meg az akkor szinte magyar nyelvtan írásával foglalkodó Molnár Albertnek, ezt írván neki: ...; de úgy látszik, elveszett az a küldésben, a levéllel együtt, mert Molnár, ha őszintének tartjuk, nincs pedig okunk nem annak tartani, azt írja előszavában: »Ego vero quem sequer, quemque fugerem, habebam prorsus neminem.«” A jegyzetben Toldy hivatkozik forrására, Bod Pé-

²⁷ *Nisi ea fuerit, de qua STEPHANUS MISKOLTZI celeberrimi ea aetate inter Hungariae eruditos nominis d. 4. Junii An. 1610. ad Alb. Molnár scripsit: Grammaticam Hungaro–Latinam, en mitto, quam in juvamentuae Grammaticae exoravi a quodam nostratae. Dabis operam ne amittantur, sed a te reduce pristino possessori restitatur.* BOD, *Praefatiuncula...*, i. m., 2; vö. BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 401, 57. jegyzet.

²⁸ Teleki Sámuel a kiadásához csatolt Janus-életrajzban külön fejezetet szentel az elveszett műveknek. Ebben idézi a korábbi kiadók előszavaiból azokat a részleteket, amelyek az eltűnések körülményeire utalnak. Az elveszett munkák között Baranyai Decsire hivatkozva Teleki is említi a magyar grammatikát: *Desiderantur pariter Bruti et Galbae vitae e Plutarcho versae; item Grammatica Vngarica, quae a Iano conscripta fuisse memoratur a Io. Decio Barovio in epistola ad Io. Telegdium A. 1597. Quem locum postea in Iudiciis et testimoniis producemus.* (Hasonlóképpen hiányoznak a Plutarchosból fordított Brutus- és Galba-életrajzok, ugyancsak a *Magyar grammatika*; Baranyai Decsi János a Telegdi Jánosnak 1597-ben írt levelében megemlékezik arról, hogy Janus szerezte ezt. A szöveghelyet később a *Bírálatok és tanúbizonyságok* részben közöltük.) Samuel TELEKI, *Vita Iani Pannonii* = IANUS PANNONIUS, *Opusculorum ... pars altera*, ed. Samuel TELEKI, Alexander KOVÁSZNAI, Traiecti ad Rhenum, 1784, 234–239, 235. A XII. tanúbizonyság: *Ioannes Decius Barovius in Epistola ad Io. Telegdium A. 1591.*, a vonatkozó részlet idézésével, IANUS PANNONIUS, *Opusculorum...*, i. m., 329. Baranyai Decsi levelének kelte mindkét helyen hibás.

terre, „ki nem ismervén Erdősiét, Janus Pannonius nyelvtanát sejtette e »Gramm. Hungaro–Latina« alatt.”²⁹

A magyar–latin grammatikát közvetítő Stephanus Miskoltzi nem más, mint Miskolci Csulyak István, a későbbi zempléni esperes. Szóban forgó levele nem veszett el, többször ki is adták.³⁰ Keltezése: *Triduo ante festum Pentecostes*. Ezt értelmezte Bod Péter június 4-ének, Dézsi Lajos viszont – helyesen – május 27-nek. Az eltérés Bod Péter figyelmetlenségéből ered. Pünkösdi napja az idézett előszó megírásának évében, 1767-ben június 7-ére esett, Bod nyilván ez alapján „fordította” gépiesen a dátumot június 4-ének. 1610-ben azonban pünkösdi május 30-án volt, így a helyes keltezés május 27-e. Bizonyosan ugyanarról a levélről van szó, hiszen a Bod Péter által idézett részlet – egy szó eltéréstől eltekintve³¹ – megegyezik az újabb közlések szövegével. A kiadók Toldyhoz hasonlóan úgy vélik, hogy a csatolt küldemény „minden bizonnyal”, „nyilván” Sylvester *Grammatica Hungarolatina*ja lehetett; esetleg Dévai Bíró Mátyás *Orthographiája*.³² Még Miskolci szerzősége is felmerült, de ezt utóbb cáfolták.³³

Szenci Molnár őszinteségében valóban nem kell kételkednünk, hiszen a rejtélyes *Grammatica Hungaro–Latina*t bizonyosan nyelvtanának megjelenése után kaphatta meg. A levél Szepsiből május 27-én indult útjára, és hetekbe telt, amíg eljutott a címzetthez. Szenci május 29-én nyelvtanának kiadása ügyében Hanauba utazott. A *Nova Grammatica Ungaricae*-t június 9-én kezdték nyomtatni, 23-án fejezték be a munkát. Szenci 26-án tért vissza Marburgba.³⁴

Toldy Ferenc tehát el tudta képzelni, hogy Sylvester munkáját tulajdonítsa valaki Janusnak. Bod Péter esetében ezt kétségtelennek tartja. Az viszont eszébe sem jutott Toldynak, hogy ugyanezen az alapon Baranyai Decsi értesülésének hitelességét is kétségbe vonja. Balázs János ezt különösnek tartja,³⁵ szerintem viszont egyáltalán nem az. Kritikai érzékét az irodalomtörténész különböző személyekkel szemben érvényesítheti különbözőképpen, ha erre alapos okot talál. Toldyhoz hasonlóan Békési Emil sem tartotta elképzelhetőnek a Sylvester–Janus összetévesztést Baranyai Decsinél: „[Baranyai] Tehát ama nyelvtanról csak hallott, vagy olvasott. – Hogy azonban ő a hallott, vagy olvasott Joannest Janus-sal összetéve, arra oly idiotának kellett volna lennie, minő nem volt. Bár mennyire hasonló hangzású is e két név, az egyik pogány, a másik keresztény név, a Janus még azonkívül felette ritka használatú, míg a Joannes nagyon is gyakori lévén, csak egy tökélete-

²⁹ *Corpus Grammaticorum...*, i. m., VII.

³⁰ SZENCZI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és irományai*, kiad. DÉZSI Lajos, Bp., 1898, 342–344; *Régi Magyar Költők Tára* (a továbbiakban: RMKT), XVII. század, 2, kiad. JENEI Ferenc, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Bp., 1962, 321–322.

³¹ Bod Péter és követői: *pristino possessori*; Dézsi Lajos és követői: *pristino suo possessori*.

³² RMKT, XVII, 2, 303, 321; SZENCZI MOLNÁR *Naplója...*, i. m., 343.

³³ HARSÁNYI István, *Adalék Szenci Molnár Albert Grammatikájának létrejöttéhez*, MNy, 22(1926), 273–275; RMKT XVII, 2, 303; SZATHMÁRI, i. m., 176–177.

³⁴ SZENCZI MOLNÁR *Naplója...*, i. m., 51.

³⁵ BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 401, 57. jegyzet.

sen értetlen és tudatlan ember eshetett volna azon tévedésbe, melyet Jancsó úr, Imre S[ándor]. után Decsire fog.”³⁶

Jómagam nemcsak Baranyai Decsi, hanem Bod Péter esetében sem látok olyan okot, ami egyértelműen kizárná, hogy értesüléseik nem Sylvester *Grammatica Hungarolatinájára* vonatkoztak.

Baranyai Decsi János csak a hírét hallotta vagy olvasta Janus grammatikájának, Bod Péter Miskolci Csulyak István levele alapján következtet egy esetleges példányra. A következő két említés viszont olyanoktól származik, akik magát a munkát látták – legalábbis ezt állítják. Naláczi József báró Bécsben látta Janus magyar–latin nyelvtanát, a soproni Magyar Társaság tagjai pedig egy levelükben felsorolnak 22 olyan grammatikát, amelyek a birtokukban vannak, köztük Janus Pannoniusét is.

Naláczi megjegyzésére a szakirodalom különösebb figyelmet nem fordított. Szinte automatikusan működésbe léphet az összetévesztés elmélete: bizonyára Sylvester *Grammatica Hungarolatinájának* egy példányával találkozott. Arra nem gondolt senki, hogy ez az említés a soproni adattal könnyen összefüggésbe hozható.

Naláczi széljegyzete Ponori Thewrewk József nyomán került be a szakirodalomba. A szerző Keresztesi József grammatikai munkáját ismerteti; előtte azonban könyvének első részében áttekinti a diszciplína magyarországi történetét. Janus Pannoniusszal kapcsolatban idézi Baranyai Decsi tudósítását, ami a *Magyar Athenasban* is olvasható, majd hozzáfűzi: „Üdvözült b. Naláczi József Bod Péter »Magyar Athenása« egy példányának azon oldalára, hol a' most idézett diák szavak állanak, saját kezével följegyzé: »Én ezt a grammaticát láttam katonakoromban Bécsben.«”³⁷

Naláczi József a bécsi magyar testőríróknak ha nem is a legismertebb, de nem is elhanyagolható képviselője. A nyelvek és a nyelvművelés iránt egyáltalán nem volt közömbös. A *Jámbor szándék* megjelenése után elsőként ajánlott fel pénzt egy magyar tudós társaság létrehozásához, mégpedig ezer forintot. Négy franciából fordított könyve jelent meg nyomtatásban. Hadi műszótárt is szerkesztett, ez kéziratban maradt.³⁸ Békési Emil kifejezéseit kölcsön véve megkockáztathatjuk: talán Naláczi sem volt „tökéletesen értetlen és tudatlan ember”, így nem lehetett „oly idiota”, hogy Janus Pannonius munkájaként említsen egy grammatikát, amelyen Johannes Sylvester nevét olvasta.

Naláczi 1766 és 1788 között tartózkodott Bécsben. A soproni Magyar Társaság 1790-ben alakult, nevezetes levelüket 1794-ben írták. A két említés között talán néhány év, de legfeljebb két-három évtized telhetett el.

Ismeretes, hogy a soproniak hamar pártfogókra találtak. „Általában jellemző a soproni társaságra egészen a tízes évek végéig az írókkal, szerkesztőkkel való szorosabb kapcsolat, így sok könyvet és folyóiratot kaptak ajándékba. Már 1790 májusában ezt írhatják jegyző-

³⁶ BÉKÉSI Emil, „Ki írta ez első magyar nyelvtant?”, Figyelő, 5(1878), 92–95, az idézett rész 94–95.

³⁷ PONORI THEWREWK József, *Keresztesi József 1799-iki magyar nyelvtudományi művének felfödözése 's megismertetése, 1: Mátyás király óta jelenkorunkig készült és megtudhatott magyar nyelvtanok és némi nyelvészeti munkák előbocsátott följegyzése 's itt-ott szemléjével együtt*, Pozsony, 1844, 5.

³⁸ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX, Bp., 1903, 799–800.

könyvükbe: »Eggy oly váratlan szerentsénk történt, a' mellyen való örömmünket nem is tudtuk elegendőképpen érezni. A' Hadi Történetek' érdemes Irói e' következő könyvekkel méltóztattak meg ajándékozni: ...«³⁹.

Ezen a listán történetesen nem szerepel Janus Pannonius latin–magyar grammatikája, de nem ismerjük tételeken az összes ajándékot. Az azonban tény, hogy a társaság a bécsi magyar újságok közül nemcsak a Hadi és Más Nevezetes Történetek támogatását élvezte, hanem a többiekét is. A magyar nemesi-nemzeti reformmozgalom bécsi képviselői szívesen segítették a lelkes soproni fiatalokat, akiknek elsődleges céljuk a magyar nyelv művelése volt. Vajon csodálkoznunk kellene azon, ha a küldemények között grammatikai tárgyú könyvek, netalán kéziratok is szerepeltek volna? Naláczi József Bécsben látta Janus grammatikáját – nem sokkal később megindult az ajándékok áramlása Bécsből Sopronba –, és a következő hír Sopronból származik. Érdemes elgondolkozni rajta, hogy az adott körülmények között ezt tévedések véletlen egybeesésének kell-e tekintenünk, vagy inkább logikusan kapcsolódó, egymást erősítő adatoknak.

A soproni levél keletkezésének körülményei megérdemlik az alaposabb vizsgálatot, mert minden korábbi utalásnál határozottabb támpontokkal szolgálnak. Az ügyszökhöz kapcsolódó soproni dokumentumokat Peéry Dezső adta ki 1957-ben: néhány részletet a társaság jegyzőkönyveiből és két levelet. „Az egyik levél eredeti: az Erdélyi Magyar Társaság Marosvásárhelyt 1794. május 29-én kelt, Teleki László aláírta megkeresése a Soproni Magyar Társasághoz, mely a soproni társaktól egy tervezett magyar nyelvtan előmunkálataként a magyar nyelvtanokra vonatkozó véleményt kér. A másik a Soproni Magyar Társaság 1794. december 27-én kelt levelének másolata, melyben a soproniak huszonkét nyelvtant sorolnak fel, és rövid értékelést fogalmaznak meg e nyelvtanok használhatóságára vonatkozóan.”⁴⁰

A szakirodalom állásfoglalását e tekintetben Balázs János véleménye határozta meg: „Kérdés, hogy a Soproni Magyar Társaság tagjai valóban látták-e a kétnyelvű grammatika valamely példányát, másolatát, mint ahogyan idézett levelükben állítják, vagy ők is csak Baronyai Decsi vagy Bod Péter idézett tudósításaiból értesültek felőle, de jegyzékükbe – a bibliográfiai teljesség kedvéért – azért mégis felvették.”⁴¹ Balázs kételyeit ismétli Bodolay Géza⁴² és Szathmári István.⁴³

³⁹ BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok: 1785–1848*, Bp., 1963, 72–73.

⁴⁰ PEÉRY Dezső, *Soproni adalék 1794-ből az erdélyi magyar nyelvvelő mozgalomhoz*, MNy, 53(1957), 274–278, a levélmásolat: 274. A soproniaknak küldendő levélről a marosvásárhelyi társaság üléseinek jegyzőkönyveiben: JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság iratai*, Bukarest, 1955, 165, 167.

⁴¹ BALÁZS, *Ki írta...*, i. m., 120. „Ebben [a levélben] a soproniak felsorolják a náluk meglevő magyar grammatikákat, köztük Janus Pannoniusét is. Kérdés mármint, hogy e nyelvtan valamely kéziratoss példánya valóban birtokukban volt-e, vagy pedig csak Baronyai Decsi és Bod nyomán említették.” BALÁZS, *Sylvester...*, i. m., 66.

⁴² „Nem tudjuk, hogy alapos volt-e a nyelvtanok tanulmányozása. Balázs János Sylvester János és kora (Bp. 1958) című műve 66. lapján hivatkozik erre a soproni levélre, amely Janus Pannonius nyelvtanát is említi, de Balázs valószínűnek tartja, hogy ilyen nyelvtan nem volt a kezükben, csak a korábbi utalásokat vették át ők is, ma ugyanis ilyen nyelvtan nincs már a társaság könyvtárában. Lehet tehát, hogy több nyelvtant csak emlegettek, de nem tanulmányozták őket.” BODOLAY, i. m., 133.

⁴³ „Hogy valóban kezükben volt-e [a soproniaknak] Janus Pannonius latin–magyar nyelvtanának egy másolata, vagy csupán Baronyai Decsi nyomán, a bibliográfiai teljességért vették fel a huszonkét munka közé, ma már nem tudhatjuk.” SZATHMÁRI, i. m., 68.

Vannak, akik nemcsak kételkednek a soproni példányban, hanem határozottan tagadják, hogy valaha is létezhetett. Sólyom Jenő ezért látja úgy, hogy „a Janus Pannonius állítólagos magyar grammatikája körüli vitában ezentúl bízvást mellőzhető az érvelés a »soproni példánnyal«, legalább is a Magyar Társaság könyvtárával kapcsolatban”.⁴⁴ Grüll Tibor sem hisz az egykori levélíróknak: „Tudományos körökben sok zavart okozott az általuk említett Janus Pannonius-féle nyelvtankönyv, amely természetesen sohasem létezett.”⁴⁵

Vajon valóban indokolt Balázs Jánosnak és követőinek kételkedése, vagy mások elutasító véleménye? Grüll semmivel sem támasztja alá állítását; Sólyom érveire még visszatérnek.

A társaság üléseinek jegyzőkönyveiből kiderül, hogy komolyan vették a marosvásárhelyiek felkérését, és a válasza alaposan felkészültek.

„Nyilas [szeptember] 15 kén tartott rendes Gyűlésünkbe ... Tanátsnok T. Prof. Wietoris úr jelen lévén javasolta Társaságunknak, a Maros Wásárhelyi Levélre való feleletre nézve, ... hogy a felelő ... 1) Nevezze meg a nálunk esmeretesebb Gramatikákat. 2) Ezek közül azt-is, a' melyet Társaságunk leg-helyessebbnek gondol...”

Nyilas [szeptember] 22 kén ... Meg-állapodtunk T. T. Tanátsnok Urunk javaslásán. Hogy az itt található M. Gramatikák közül a' leg-jobbat ki-lehessen tanulni; Ki-neveztettek e' végre Tsaplovits, Halász, Weörös, Horváth János, Horváth Sámuel és Madarassy Társak. Ezen Deputatio a jövő Hétfőre halasztotta el munkája kezdését.

Bak [december] 6 dikán tartott rendes gyűlésünkbe fel-olvasta a Gramatikák meg-olvasása eránt kirendelt Deputatio naponként tett munkáját és ítelését.

Bak [december] 20 kán Fel-olvastatt a Maros Wásárhelyi M. Társasághoz küldendő Levél, és elküldése a jövő Szombatra határozódott.

Bak [december] 24-kén [helyesen: 27-kén] utnak botsáttatott a Maros Wásárhelyre Szándékozó Levél.”⁴⁶

Tehát egy hattagú bizottság két és fél hónap alatt végezte el a grammatikák feldolgozását. Munkájukról jegyzeteket készítettek, amelyekben napokra lebontva ismertették és értékelték az elvégzett részfeladatokat. Ennek eredménye a levél, amelyben a jegyzőkönyvvel összhangban határozottan és félreérthetetlenül állítják: „Nem elégedtünk meg tsupán tsak a' mások ítéletével: Hanem magunk-is által-néztük az itt található Grammatikákat, a' melyek név szerént ezek voltak:

⁴⁴ SÓLYOM Jenő, „*Janus Pannonius magyar grammatikájának*” állítólagos soproni példányáról, ItK, 58(1962), 74.

⁴⁵ *Kétszáz éves a Soproni Magyar Társaság: Kiállítási katalógus*, írta és a képeket válogatta GRÜLL Tibor, Sopron, 1990, 29.

⁴⁶ PEÉRY, i. m., 277–278. Másoknak is feltűnt, hogy a jegyzőkönyv szerint 24-én „bocsáttatott útnak” a levél, a másolat keltezése viszont december 27-e. Peéry Dezső kiadásában a 24-e félreolvasás, elütés vagy sajtóhiba eredménye: a kéziratban egyértelműen „Bak 27-kén” áll. Az eredeti jegyzőkönyv: *A' Sopronyi Magyar Tanuló Társaság Jegyző Könyve Sopronyba 1792–1806*. Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium könyvtára, A II. I. jelzet.

1. Johannis Sylvester (:alias Erdőssy:) Grammatica Hungarico-Latina, in usum puero-
rum recens scripta Neanesi 1539 14 Junii

2. Jani Pannonii Grammatica Hungarico-Latina.

3. Albert Molnár Gramatica Hungarico-Latina Hannoviae 1610 in 8vo

4. Joannis Telegdy Rudimenta” – és így tovább, egészen a 22. tételig.⁴⁷

A szövegezés nagyon is világos és egyértelmű, ezért semmiképpen sem érthetnek egyet Sólyom Jenővel, aki szerint: „Csak a fogalmazás szabatosságának hiánya miatt kél bennünk az a benyomás, hogy a felsorolt magyar grammatikák nálunk mind megtalálhatók voltak.”⁴⁸

A jegyzőkönyvből tudni lehet, hogy felmerült a grammatikák kivonatolásának gondolata, de ezt később elvetették. Ha erre nem is került sor, a feldolgozás menetét rögzítő munkanapló viszont elkészült, és mint a korábbiakból kitűnik, a társaság december 6-i ülésén fel is olvasták. Ha ez meglenne, a pusztá címnél bizonyára többet árulna el az áttanulmányozott grammatikákról. 2000 szeptemberében Sopronban rövid ideig ismerkedhettem a Magyar Társaság iratanyagával. E helyen köszönöm meg a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium könyvtárosának, Némethné Káldy Zsuzsának a segítségét. Másfél nap alatt nem találtam meg a munkanaplót. Mégsem tartom lehetetlennek, hogy az 1794 decemberében felolvasott dokumentum vagy valami annál bővebb anyag még előkerülhet. Reményteljes feltételezésemet a társaság irattárára alapozom.

A kéziratgyűjtemény legrégebbi összeírásai 1823-ból és 1824-ből maradtak fenn. Mindkettőben három tétel szerepel a marosvásárhelyi üggyel kapcsolatban: az erdélyi Magyar Társaság felkérő levele, „a magyar grammatikák megolvasására rendelt deputatio” gyűléseinek anyaga és a válaszelevél „párja”, azaz másolata.⁴⁹ A bizottság tehát két és fél hónapos munkája során gyűléseket tartott, és amit leírtak, az még 50 évvel a történetek után is külön levéltári tételként létezett. A következő lajstrom 1827-ből származik. A korábbi három tétel közül ebben már csak egy szerepel. Nincs szó sem a marosvásárhelyiek leveléről, sem a deputatio gyűléseinek anyagáról. Az „elegyes írások” között viszont az egyik tétel egy levél 1794-ből, melyet a társaság az „Elöl-Ülő Urnak” írt.⁵⁰ Ez nem lehet más,

⁴⁷ PEÉRY, i. m., 275–276.

⁴⁸ SÓLYOM, i. m., 74.

⁴⁹ A’ Sopronyi N. M. Társaság Archivumja 1823. eszt. registrálva, Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium könyvtára, A. IV. 5. jelzet.

18.25. Az Erdélyi M. Társaság levele 1794.

20.27. A’ Magyar Grammatikák megolvasására rendelt deputatio gyűlései

21.28. Az Erdélyi Társaság levelére való felelet párja

A Sopronyi N. Magyar Társaság Archivumában Találató Irományok Lajstroma 1824. Julii 6^{dikán}, Uo., A. IV. 7. jelzet.

25. Az Erdélyi M. Társaság levele

27. A’ magyar Grammatikák megolvasására ki rendelt Deputatio gyűlései

28. Az Erdélyi Társaság levelére való felelet párja.

⁵⁰ A Sopronyi N. Magyar Társaság Levél-tárában találató Irományok Lajstroma az 1827dik esztendőben történt megvizsgáltság ’s szerkeztetés szerint, Uo., jelzet nélkül.

Elegyes Írások

88. Egy Levél mellyben a’ Tár’ az Elöl-Ülő Urnak ír 1794

mint a válaszelevél másolata. Azt valóban az „Elöl-Ülő Urnak” címezték, és az aláírás is csak „A’ Sopronyi Mr. Társaság Tagjai”.

Mindebből levonhatnánk azt a következtetést, hogy a felkérő levél és a feldolgozás dokumentációja 1824 és 1827 között, alkalmasint az 1825-ben kezdődő nagy rendezés során⁵¹ elveszett. Viszont a marosvásárhelyi levél a válasz másolatával együtt mind a mai napig megvan.⁵² Talán nem kell végképp lemondanunk arról a lehetőségről sem, hogy a két levéllel együtt a grammatikák „megolvasásának” írásbeli összefoglalója is átvészelte az évszázadokat, és még előkerülhet a társaság eddig feldolgozatlan iratanyagából.

Ami a válaszelevelet illeti: egy rendkívül fontos mozzanat jelentősége elkerülte az eddigi kutatók figyelmét. Ez az egyetlen olyan forrás, amelyben Janus Pannonius és Sylvester János grammatikájának példányait egyszerre említik. A feldolgozás körülményeinek ismeretében aligha feltételezhetjük, hogy egy munkát két különböző tételként, más-más szerzővel vettek volna fel a jegyzékbe. A korábbi említéseknel, ahol egyetlen szerzőről vagy egyetlen műről van szó, végül is elképzelhető, hogy a Janushoz kapcsolt hír valójában Sylvesterre vonatkozik. Ebben az esetben azonban az összetévesztés elmélete kizárható.

Közbevetőleg jegyzem meg: a kritikátörténet számára az is értékelhető, ha Baranyai Decsi János és Bod Péter valamennyi forrása, Miskolci Csulyak István levele, Nalácz József említése nem Janus Pannoniusról, hanem Sylvester Jánosról szólna. Ami veszteség a Janus-filológiának, az nyereség a Sylvester-kutatásnak. Ahány esetben helytálló lenne az összetévesztés elmélete, annyi adat cáfolná a *Grammatica Hungarolatina* korábbi ismeretlenségét. Mindez persze csak akkor igaz, ha a régiségben csak a szóban forgó két szerző szerkesztett volna párhuzamos nyelvtanokat, és csak két *Grammatica Hungarolatina* létezett volna. Biztos tudomásunk kétségtelenül csak egyről van, a Sylvesteréről. Hogy ezen kívül nulla, egy vagy több létezett, azt biztosan senki sem tudhatja!

Visszatérve a soproni Magyar Társasághoz: a két munka együttes említése mellett egy másik fontos körülmény is arra utal, hogy a „Jani Pannonii Grammatica Hungarico-Latina” a maga fizikai valóságában megvolt a társaság könyvtárában. A szeptember 15-i ülésen a „tanácsnok úrnak”, Vietorisz Jonathánnak volt egy harmadik javaslata is: „3) Ha a Maros Vásárhelyi M. Társaság valamelyiknek a’ meg-nevezendő Gramatikák közül hijjával volna, [a válaszelevél írója] ígérje-meg, hogy Társaságunk meg fogja küldeni.” A levél valóban ezzel az ígérettel zárul: „Ezekből, ha valamelyiknek hejával volna a’ Tekéntetes Társaság: mi e’ felől tudósíttatván leg örömeztobb fogunk véle szolgálni.”⁵³

A szövegösszefüggésből nem derül ki határozottan, hogy az előzetes javaslat és a megfogalmazott ígéret vajon az összes felsorolt grammatikára vonatkozott-e, vagy pedig csak azokra, amelyeket alkalmas forrásnak tartottak a tervezett új magyar nyelvtanhoz. Ismét ellent kell mondanom Sólyom Jenőnek, aki szerint a nemes gesztust „csak az ajánlott három grammatikára értették”.⁵⁴ Legalább ugyanennyire valószínűsíthető az előbbi lehetőség is.

⁵¹ L. az 58, 59. jegyzetet.

⁵² A marosvásárhelyiek levele: D I. 5/a; a válaszelevél másolata: D I. 5/b.

⁵³ PEÉRY, i. m., 277.

⁵⁴ SÓLYOM, i. m., 74.

Ha pedig az lenne igaz, akkor az cáfolhatatlan bizonyíték volna a munka egykori meglétére. Hiszen bizonyosra vehetjük, hogy a soproniak nem ígértek volna oda kölcsönbe olyasmit, ami nekik sincs meg.

Még ha nem is egyértelmű, hogy a soproniak mit is ajánlottak fel, az ígéretet összevetve a korábbi hírekkel, a Bécs–Sopron összefüggéssel, továbbá Janus és Sylvester együttes említésével, úgy vélem, hogy semmi okunk kételkedni a soproni adat hitelességében. Ne vitassuk tehát, hogy a társaság birtokában volt egy Janus Pannoniusnak tulajdonított latin–magyar grammatika; kérdéses sokkal inkább az lehet, hogy a munkának vajon mennyi köze volt a pécsi püspökhöz. A kegyes utókor megbecsült személyiségekhez szívesen kapcsol olyasmit is, amihez semmi közük nincs. Hogy az adott esetben mi a helyzet, azt még a példány ismeretében sem volna könnyű eldönteni, hacsak nem bizonyítaná valami egyértelműen Janus szerzőségét. Ehhez azonban magát a munkát kellene kézbe vennünk. Erre vajon milyen esélyeink vannak?

A legrosszabb, ami történhetett, hogy a XVIII. század végén már csak egyetlen példány volt az állítólagos Janus-grammatikából, és azóta az is elveszett – Sopronban vagy máshol. Ha ma nincs is meg a munka Sopronban, az nem jelenti azt, hogy 1794-ben sem lehetett meg. Súlyom Jenő legfőbb érve, hogy a nevezetes levél keletkezése körüli könyvjegyzékekben „a nyomozott grammatika” nem található. Ugyanakkor ő maga is kénytelen belátni: „Igaz, hogy a levélben felsorolt grammatikák közül egy sem.”⁵⁵ A Janus-grammatika említetlenségének legfőbb oka az lehet, hogy bizonyára nem könyvről, hanem kéziratos másolatról volt szó, így nem is vehették fel a könyvek lajstromába. Hasonló a helyzet Telegdi János *Rudimentájával*, amelynek csak kéziratai ismertek. Egyébként Sylvester János és Szenci Molnár Albert nyomtatásban megjelent grammatikáiról sem esik később említés a soproni könyvek között – ezeket pedig igazán nem tarthatjuk a fantázia szüleményeinek.

Nehéz elképzelni, hogy Sylvester munkájának csaknem betű szerinti címleírása példány ismerete nélkül kerülhetett a jegyzékbe. Ha pedig – a levélben állított autopszia ellenére – mégsem lett volna meg a könyvecske Sopronban, akkor léteznie kellett valamilyen írománynak, ahonnan a hosszú címet lemásolhatták.

Szenci Molnár Albert magyar nyelvtanáról bizonyosan állíthatjuk, hogy a soproniak birtokában volt. A társaság munkálkodásának első éveiben a tagok nyelvészeti, retorikai, poétikai és esztétikai könyveket tanulmányoztak; ezeket kijegyzetelték, a jegyzeteket az üléseken felolvasták. A jegyzőkönyvek megőrizték az 1790-ben ilyen módon feldolgozott munkákat. A levélben említettek közül szerepel Szenci magyar grammatikája, valamint

⁵⁵ „Nos, igaz ugyan, hogy a levélben ajánlott három grammatika címe sem található a XVIII. sz. utolsó évtizedéből való könyvtári naplóban, tehát mondhatná valaki, hogy Janus Pannonius magyar grammatikájának említetlensége nem perdöntő. Igen ám, de az ajánlottak mégis meglehettek a diákok és tanáraik birtokában, vagy éppen az iskolai nagykönyvtárban.” Uo. Ugyanezen az alapon miért ne lehetett volna meg „a nyomozott grammatika” is?

Adami, Melibeus [Bél Mátyás], Tsétsi, Kalmár, Kövesdi és Klein munkái – tehát összesen 7 darab, a 22 tételnek egyharmada.⁵⁶

Nehéz volna rekonstruálni, hogy a társaság és a líceum könyvtára között milyen átfedések voltak, mikor, honnan, hová kerültek a könyvek. A levélben felsorolt 22 grammatika közül a Magyar Társaság könyvtárában ma 2 darab van meg, az idézett jegyzőkönyvben szereplő Kalmár és Klein; a líceumi „nagy” könyvtárban 9. Kérdéses persze, hogy ezek vajon ugyanazok a példányok-e, amelyeket a „társak” 1794-ben kézbe vettek.

Kétszáz év alatt sajnos bőven adódott rá alkalom, hogy könyvek és kéziratok elvesse-
nek, megsemmisüljenek. A soproni Magyar Társaság 1790-ben a líceumban alakult meg. „A társaság kis könyvtárának nem jutott hely az intézet épületében; rendesen valamelyik tisztviselő lakásán tartották. 1809-ben, a franczia táborozás idején Kis János adott neki menedéket. Csak évek múlva talált állandó otthont a főiskola falai közt.”⁵⁷ A többszöri költöztetés lakásról lakásra nyilván nem kedvezett az állományoknak.

A soproni könyvtártörténet fontos eseménye a konventi és a líceumi könyvtár egyesítése.⁵⁸ A XIX. századi beszámolóiból az derül ki, hogy ez szempontunkból veszteséget is jelenthetett: „1824-ben a Gymnasium – 1787 óta Lyceum – régi rozszott épülete lerontatván s helyébe új építmény állíttatván, a gyülekezet vezérfiti célszerűbb könyvtár-helyiségre is kiterjesztették figyelmüket, öt terem jelöltetvén ki ennek számára. S miután így elég nagy volt a tér, a gyülekezet elhatározta, hogy az eddig külön kezelt conventi könyvtár is a lyceumba tétessék át, a két könyvtár egybeolvasszassék s a tanárok közül választandó külön könyvtárnok által kezeltessék, kinek fáradozásáért a lyceumi épületben szabad lakása legyen. A kinevezett új könyvtárnok meg lett bízva mind a két könyvtár átvizsgálásával, a felesleges, hiányos, rongált s haszonvehetetleneknek mutakozó könyvek kimustrálásával, a megtartandóknak pedig szakok szerinti lajstromozásával s célszerű elrendezésével, mely munkát 1829-ben el is végezte.”⁵⁹ Vajon egy elrongyolódott kézíratos másolat – ha ugyan ekkor még megvolt – nem kerülhetett „a haszonvehetetlennek mutakozó könyvekkel” egyetemben „kimustrálásra”?

⁵⁶ „Bika Hav. 9 napján. El olvastuk hárman úgy mint N. P. és K. [Németh László, Potyondi László és Kis János] a’ Magyar nyelv tanító könyvből szedegetett jegyzéseinket; Szedtük pedig ezekből a’ könyvekből: N. az Adamiból: P. a’ Melibeusból, Molnárból és Tsétsiből: K. pedig Kalmárból.

Bikának 24 napján. H. [Hrabovszky István vagy Halasi Mihály] a’ magyar Gramatikából való jegyzéseit mellyeket Kövesdiből és Kleinbol szedegetett.

Ikernek 8 napján. N. is el olvasta Adelungbol szedett jegyzéseit a’ nyelvnek Philosophiájáról.” *Az 1790 Esztendőbe öszve állott Társasságnak végzése és tettei: SMT I. jegyzőkönyv*, 10–11. A jegyzőkönyv – címevel ellentétben – az 1790–91-es évek eseményeit is megörökíti.

⁵⁷ KOVÁCS Sándor, *A Soproni Ev. Lyceumi Magyar Társaság története: 1790–1890*, Sopron, 1890, 19.

⁵⁸ Mindkettő eredete messzire vezethető vissza. Az evangélikus konvent könyvtára középkori plébániai gyűjtemények anyagára épül; a líceum az 1557-ben alapított evangélikus szellemű iskolát tekinti elődjének. GRÜLL Tibor, *A soproni evangélikus könyvtárak rövid története*, Diakónia, (1993/2), 59–64.

⁵⁹ MÜLLNER Mátyás, *Adatok a soproni ev. lyceumi könyvtár történetéhez*, MKsz, (1880), 1–8, az idézett rész 2–3.

Az 1848-as események a könyvtárban is éreztették hatásukat. Az 1846-oshoz képest az 1856-os könyvtárjegyzék kevesebb tételt tartalmaz, és annak is egy része a szabadságharc után kiadott munka.⁶⁰ A második világháború idején a líceum épületében német, majd szovjet hadikórházakat rendeztek be. Hogy legyen elegendő hely a sebesülteknek, a könyvtár állományát kirakták az udvarra. Az időjárás viszontagságai, a gátlástalan fosztogatók és az igényes gyűjtők ellen az egyedüli védelmet a könyvhalomra vetett ponyva jelentette. Még az 1990-es években is kerültek elő Sopronból és környékéről a líceumi könyvtár pecsétjét viselő kötetek.⁶¹

Az ismert adatok nyomán végig kell gondolnunk azt is, hogy ha a Janus-grammatika netalán mégsem vészett el Sopronban, akkor hol lenne érdemes keresni. Bármennyire is valószínű, hogy a Nalánczi József által említett bécsi példány került Sopronba, azért Bécsben is utána lehetne járni a dolognak. Ami a marosvásárhelyi kapcsolatot illeti: nem tudni, hogy végül a soproniak küldtek-e valamit a grammatikákból Erdélybe – hátha ennek is maradt valahol valami nyoma. Kolozsvár sem zárható ki a vizsgálódásból, ugyanis Balázs János a soproni Magyar Társaság mind ez ideig csak másolatból ismert leveléről ezt írja: „Klanczay Tibor szíves szóbeli közléséből tudom, hogy az eredeti válaszelevél is megvan az egyik kolozsvári levéltárban; ő ott nemrégiben látta.”⁶² Hogyan került az eredeti levél Kolozsvárra, mire lehetne következtetni a körülményekből – ezt sem volna érdektelen tisztázni.

Összefoglalásként megállapíthatjuk: a XVI. század végétől fel-felbukkantak olyan hírek, amelyek szerint Janus Pannonius szerkesztett egy latin–magyar nyelvtant. Az elmondottak alapján igen nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a XVIII. század második felében példányból is ismertek a régiségből egy kétnyelvű grammatikát, ami nem volt azonos Sylvester János *Grammatica Hungarolatinájával*. A kritikátörténetnek így számot kell vetni azzal a lehetőséggel, hogy a magyar nyelvtani irodalom kezdeteit nem feltétlenül Sylvester Jánoshoz kell kapcsolni. Ami pedig a Janus-kutatást illeti: az állítólagos grammatika szerzőségéről folyó, immár több mint egy évszázados vita során egyetlen olyan bizonyíték sem került elő, amelynek alapján kizárhatnánk, hogy a Janus Pannoniusnak tulajdonított, elveszett vagy lappangó latin–magyar grammatika valóban az ő munkája.

⁶⁰ BODOLAY, *i. m.*, 390.

⁶¹ P. KOVÁCS Imre, *Régi és mai epizódok a soproni líceumi könyvtár történetéből*, Könyv, könyvtár, könyvtáros, (1996. január), 28–37.

⁶² BALÁZS, *Ki írta... i. m.*, 117. Jelen kötet szerkesztésének lezárásáig annyit sikerült megtudnom, hogy a kolozsvári Állami Levéltárban az Aranka György-gyűjtemény lajstromában 1794-ből a 11. sz. levél „A” Soproni Magyar Társaság leírása”, jelzete: F 258. A levél nincs a helyén, de keresik. Az utánjárásért Gábor Csillának, a keresésért Kiss Andrásnak mondok köszönetet.

István Bartók:
Janus Pannonius and Hungarian Grammar Books

János Sylvester, who published his Latin–Hungarian grammar in 1539, has been held to be the writer of the first Hungarian grammar book. Since the end of the 16th century rumours have been going around on the supposed existence of a similar compendium by Janus Pannonius. There is no existing copy of it so we must restrict ourselves only to some assumptions. There have been debates on the authority of this supposed grammar book for more than a century among Hungarian literary historians. But no evidence has been found that could exclude the possibility that the Latin–Hungarian grammar book in question was truly written by Janus. This paper makes an attempt to give an analysis, more detailed than previous studies, of the contexts in which references were made to the work.

We do not know the sources where some of the data derive from. The authenticity of other details, however, cannot be doubted. Relying on the latter we can assume in all probability that in the latter half of the 18th century there was known an existing copy of a bilingual grammar which was not identical with János Sylvester's *Grammatica Hungarolatina*. Thus it is possible that the history of Hungarian grammar books did not begin with János Sylvester but with someone else, who might have been Janus Pannonius. The systematization of a vulgar language in relation to the Latin in the middle of the 15th century could be a promising discovery in the European context as well.